

תפילה לעני כי יעטוף - בתי כנסת בבתי ספר לחינוך המיוחד חווה בלון

מבוא

מאז אמצע המאה העשרים חל שינוי מהותי ביחס לאנשים בעלי צרכים מיוחדים בעקבות תפיסות חברתיות ליברליות, התפשטות רעיונות הדמוקרטיה, התפתחויות טכנולוגיות ורפואיות והתרחבות תנועת בריאות הנפש. משאבים כספיים וידע רפואי וטכנולוגי הביאו לכך שליקויים אובחנו בגיל מוקדם, והטיפול הוחל בסמוך לרגע הגילוי. כתוצאה מכך איכות החיים של אנשים בעלי לקויות ורמתה השתפרו מאוד, וכיום ניתן לומר שהלקות הפיזית או השכלית של אדם אינה מצביעה על רמת תפקודו. עצמאותו בחיי יומיום ויכולתו להשתלב בחברה תלויים במידה רבה בסביבה שבה הוא חי, באווירה המשפחתית והלימודית, במשאבים ובתמיכה הרגשית המושקעים בו (רוגן, 2000).

היחס לחרגי במקורות היהדות, ובעיקר סוגיית מעמדו כמתפלל בבית הכנסת, מעסיקים אותי בשנים האחרונות במסגרת תפקידי כמרצה בקורס "סוגיות בחינוך מיוחד" במכללת "אפרתה" בירושלים. תוכנית הקורס כוללת תיאוריה ופילוסופיה של החינוך המיוחד, סקירת התמורות ביחס לחרגי לאורך ההיסטוריה והצגת עמדת היהדות והשקפת העולם ההלכתית בנושא זה.

א. סוגיות בהכשרת התלמיד בחינוך המיוחד לשילוב כבוגר בקהילה

הגדרת חרש שוטה וקטן

במקורות היהודיים משתמשים במושגים 'חרש' 'שוטה' ו'קטן'. מלמד-כהן (1996) מגדיר מושגים אלו כמייצגים את כל בעלי הלקויות: ליקויים פיזיים המשפיעים על התפקוד הקוגניטיבי (חרש), פיגור שכלי כוללני (קטן) ומחלות הנפש (שוטה). הגדרות אלו נוצרו מחד גיסא על מנת להגן על בעלי הלקויות בהתמודדותם החברתית, ולקבוע את מידת אחריותם למעשיהם, ואת יכולתם לעמוד למשפט, ומאידך גיסא על מנת להחמיר בדין של הפוגע בהם. לדוגמה, במשנה בבא קמא ח, ד כתוב: "חרש שוטה וקטן פניעתן רעה, החובל בהן חייב, והם שחבלו באחרים פטורין". דוגמה נוספת מהרמב"ם הלכות מכירה,

המתאימים לסביבתו. עליה לספק לו סביבה תומכת שבה יוכל להתחנך לקיום מצוות על פי ההלכה בהתחשב בכישוריו ובמגבלותיו, כדי שיוכל להשתלב גם בעתיד בתוך הקהילה שבה הוא צמח. המשמעות של קביעה זו הינה שלהכשרה הכללית העמוסה הנערכת במסגרת שעות הלימודים בבית הספר, יש להוסיף תחום ייחודי משמעותי ביותר. כידוע, קיום הלכות דורש איפוק ושליטה על היצר, כגון: שמירת מרווחי זמן בין בשר לחלב, אכילת ממתקים בעלי הכשר בלבד או מצוות עשה של תפילה במועדה בציבור. הלכות שכאלה קשות לביצוע לבעלי קושי בדחיית סיפוקים וליקוי בהבנת ערכן ההלכתי.

אחת מהדילמות הראשיות העומדת בפני המערכת הבית ספרית בחינוך המיוחד היא כיצד לשלב את ההכשרה למתבגר הדתי בתוך מסגרת תוכנית הלימודים הכללית. תוכנית זו עמוסה בתכנים לימודיים מותאמים ובהתנסויות בכל תחום של חיי היומיום. לדוגמה, ההכנה ליציאה עצמאית השכם בבוקר מהבית הכוללת רחצה, לבוש הולם לעונה ולבית הספר, אכילה מסודרת, הכנת הילקוט, התמצאות בדרך ונסיעה באוטובוס. למידת כל שלב מאלו שנמנו נמשכת חודשים ארוכים ודורשת רענון מדי פעם. כיום בית הספר לוקח על עצמו את האחריות להכשרת התלמיד לחיים בהתאם להלכה היהודית, והוא מקדיש לו פרק זמן מכובד בתוך ההתנהלות המסודרת של בית הספר. לא פעם ימצא המורה את עצמו עומד בפני השאלה עד כמה יש להעמיס על התלמיד המוגבל את עול הדקדוק במצוות, והאם ניתן "לוותר". לדוגמה בענייני שמירת מרווחי זמן הולם בין בשר לחלב, או כפיית ברכת מזון בזמנה ובאורכה המלא. דוגמה נוספת מתייחסת להכנה לקראת הגעה לבית הספר בבוקר, האם להוסיף נטילת ידיים, ברכות השחר וברכת המזון המלאה או להסתפק בכל המשימות השגרתיות המורכבות המוטלות עליו.

לארגון הסביבה הלימודית יש השפעה מכרעת על יכולת הפנמת הלמידה של תלמידים בחינוך המיוחד (רייטר 2003). כאשר צוות חינוכי של בית ספר לחינוך מיוחד מתכנן יצירת סביבה חינוכית הולמת שתכשיר את החניך לחיים עצמאיים אוטונומיים תוך השתלבות בקהילה, ניצבות בפניו שתי גישות עקרוניות בנוגע לחינוך הילד המוגבל בהבנתו.

גישה אחת היא **גישה חינוכית-התפתחותית** האומרת שיש להתאים את סביבת הילד לצרכיו וליכולתו האישית, כפי שעולה מאבחונים סטנדרטיים ודינמיים, ולהבנות את חומרי הלימוד וההכשרה לתפקוד עצמאי בבגרות לפי רמת הבנתו. ההנחה העומדת ביסוד גישה זו היא שהתסכול שהתלמיד המוגבל יחווה עקב העמדתו מול חומר שהוא מעבר ליכולתו ואינו מותאם לו אישית, יגרם לירידת המוטיבציה להתקדמות בכל תחומי החיים לא רק בתחומי הלמידה. הביטחון העצמי ירד, הוא יחוש חסר אונים וחסר מסוגלות אישית. המחנכים הדוגלים בגישה זו מתאימים את חומרי הלימוד וההכשרה לילד על ידי סימולציות של סיטואציות דמה של המציאות בתוך הכיתה. לדוגמה ילמדו עצמאות

שם הוא מתרה בציבור מפני הונאה במקח וממכר: "שלושה אין מקחם מקח ואין ממכרם ממכר דין תורה, החרש השוטה והקטן" (שם, עמ' 87). מלמד-כהן מצא במקורות סימוכין לכך שאדם בעל ליקויים המסוגל ליצור תקשורת הגיונית עם סביבתו האנושית, ואפילו באמצעים לא מילוליים כגון תנועות אצבעות או לוחות סימנים, יוצא מקטגוריית חרש שוטה וקטן מבחינת קיום מצוות, ויש לחנכו בדרך התורה וההלכה. מלמד-כהן מביא את דברי חז"ל לגבי עיתוי החינוך למצוות "כל חד חד וחד לפום חורפיה" (כל אחד ואחד לפי חריפותו) גיטין נא ע"א, כתובות ס ע"א. כלומר יש להתחיל לחנך למצוות מן הרגע שהילד מבין מה הוא עושה, איך הוא עושה ומתי הוא עושה.

הכשרת תלמיד החינוך המיוחד לחיי עצמאות

האידיאולוגיה המנחה את החינוך המיוחד מאז שנות החמישים של המאה הקודמת מבוססת על עקרונות הנורמליזציה. רייטר (1999) טוענת שמערכת הערכים ושיקול הדעת בבחירת אלטרנטיבה מתוך רשימת העדפות מופנמת של כל אדם כולל בעל הצרכים המיוחדים הינה תוצר של חינוך. ככל שהחינוך נוטע בילד בעל הליקוי תחושת ערך עצמית מציאותית, וככל שהוא לומד כי זכותו וחובתו לפעול באופן אוטונומי ולא אוטומטי, יוכל הילד בעל הצרכים המיוחדים לתכנן את תוצאות הביצוע של פעילותו, לבצען ולהעריכן. רייטר רואה את המושג "איכות חיים" כמנחה את הגישה החינוכית המיוחדת. "איכות חיים" מוגדרת כמידת ההתאמה בין האדם, כישוריו, מגבלותיו, התעניינותו ורצונותיו ובין תנאי הסביבה על פי מערכת האמונות, הדעות, התפיסות והערכים שלו. סוגיה זו של הכשרת התלמיד לחיי עצמאות בתוך הקהילה הנורמטיבית עולה במשנה תוקף מאז יושם חוק החינוך המיוחד תשמ"ח. על פי החוק, תלמיד שהוגדר על ידי ועדת ההשמה כזכאי לחינוך מיוחד ראשי ללמוד עד גיל עשרים ואחת. שנים אלו שנוספו למערכת החינוך הרשמית מוקדשות ברובן להכנה לשילוב בחיי הקהילה: מבחינה תעסוקתית, שמשמעה מציאת מקום עבודה ההולם את צרכיו ויכולותיו של הבוגר המוגבל וחינוך להתמדה, ומבחינה חברתית שמשמעה לימוד התנהגות ההולמת את גילו בתוך סביבתו הבוגרת.

גישות עקרוניות בחינוך המתבגר הדתי בבית ספר לחינוך מיוחד

סוגיה עקרונית בחינוך הילד בעל הצרכים המיוחדים היא הדילמה אם לחנך ילד הסובל מליקויים בהבנה שכלית, ערכית וחברתית לחיים על פי ההלכה היהודית, ובאיזו מידה. דילמה זו באה לידי ביטוי במסגרות החינוך המיוחד שעליהן מוטלת המשימה להכנת תלמידיהן לחיים בתוך הקהילה.

נראה שכאשר מדובר באיכות חייו של הילד בעל הצרכים המיוחדים שגדל במשפחה דתית, המערכת החינוכית שבה הוא לומד מחויבת לחנך אותו לערכים ולהתנהגות

בקנייה בחנות על ידי יצירת חנויות מסוגים שונים בתוך בית הספר, ועל המדפים מונחות עטיפות של מוצרים.

גישה אחרת, **גישה חינוכית-אקולוגית**, טוענת שאמנם יש להתאים את חומר הלימוד לרמתו של התלמיד המתקשה ולכישוריו, אך אין לשנות לשם כך את חומרי הלימוד וההכשרה אלא את ההכנה לעצמאות תפקודית בחיי היומיום יש לבצע במציאות כפי שהיא תוך ליווי ותיווך. ההנחה הבסיסית היא שאין ביכולת התלמיד המוגבל בהבנתו להעביר את הנרכש בסיטואציות דמה למציאות הדינמית הדורשת תגובות מסתגלות בהתאם לתנאים משתנים בלתי פוסקים. למשל, לפי גישה זו, ההכשרה לעצמאות בקניות תתרחש תוך התנסות אקטיבית בחנויות בקניון.

ב. חינוך התלמיד המיוחד לתפילה בבית הכנסת כהכנה לחיים עצמאיים בקהילה

עתה נראה שאנו מוכנים לעסוק בסוגיית התפילה במניין בבית הכנסת של הילד המוגבל בהבנתו. בסעיף זה נדון בחינוך הילד המוגבל בהבנה החל מגיל מצוות כחלק מהכשרתו לקראת חיי קהילה, שהתפילות היומיומיות במניין הן חלק בלתי נפרד ממנה.

שילוב הילד החריג במניין בבית הכנסת

הליכה לבית הכנסת עם המשפחה מידי שבת מהווה חלק חשוב ביותר בתפקודה של משפחה דתית. הדרך אל בית הכנסת שאותה עושה האב עם בנו מהווה הזדמנות לחיזוק הקשר ביניהם באמצעות שיחות, הקשבה הדדית ושיתוף במחשבות ובדעות. מנקודת מבטו של הילד המוגבל, זוהי סיטואציה שבה הוא חש חלק בלתי נפרד משאר בני משפחתו, כשהוא מבצע את המוטל עליו כשווה בין שווים. התפקוד בבית הכנסת, שמירה על כללי ההתנהגות וקיום דיני התפילה, הינם משימה הדורשת ממנו להשקיע אנרגיות קוגניטיביות ארגוניות רגשיות וחברתיות ברמה גבוהה ביותר. בראש ובראשונה הוא נדרש לריסון עצמי בשמירה על שקט, בהתנהגות ההולמת את קדושת המקום, באיפוק ובדחיית סיפוקים באיסור לאכול, לדבר ולגעת באיברים מוצנעים. כחלק מהקהל המתפללים עליו לציית לדיני התפילה בישיבה, קימה, ועמידה בזמן המתאים. להגיב לתפילת שליח הציבור כמו בקדיש ובקדושה. עליו להתמצא בסידור, לעמוד בקצב התפילה, לשיר עם הקהל בהתאמת הקול, ולהתחשב באנשים היושבים סביבו. עליו לעמוד במשימות אלו במשך כשעתיים. אם הוא רוצה לצאת להפסקות מידי פעם, עליו לשמור על כללים חברתיים בהתייחסו לילדי המתפללים המשחקים בחצר בית הכנסת. הדילמה של השתתפות האדם החריג במניין על פי ההלכה היהודית נדונה במקורות שונים, מלמד-כהן (1996) למשל מציג את הדילמה האם נער בן שלוש עשרה ויום אחד הלקוי בשכלו (קטן) חייב במצוות ואלו איסורים חלים עליו. הוא מציג את דעת חכמים

שלפיה אף על פי שהורגל בבית הספר על ידי אילוף והתניה לתפילה, הוא אינו בר דעת, ואין לצרפו למניין. אך אם יש לו ביקורת הגיונית, הרי הוא בר חיוב במצוות ומתוך כך חייב בתפילה (שם, עמ' 50). ככלל נראה שכיום אין חולקים על כך שיש מקום ראוי לשילוב האדם המוגבל בהבנתו בתפילות בבית הכנסת. רואים בו מקור לעשיית חסד המשפיעה רוב טוב על מקיימיה. מקריאה בשו"תים¹ עולה שעל הקהילה מוטלת החובה לדאוג לכך שהוא יוכל להתפלל בשקט, ללא הטרדות. דוגמה לכך אוכל להביא מבית הכנסת השכונתי שבו אנו מתפללים: מדי שבת מגיע לתפילות ואף לשיעורי הרב, בחור המוגבל בהבנתו. ההשתתפות בפעילות בבית הכנסת כנראה חשובה לו מאוד, שכן הוא מגיע לבד, ומשפחתו אינה מגיעה איתו. מדי פעם הבחור מציק למתפללים או לילדיהם, אך אלה מתייחסים אליו בסלחנות. ברור לכולם שאין להגיב בעוינות, אלא בהסברה וברוך. רב בית הכנסת נמצא בקשר עם הוריו המעריכים מאוד את השילוב של בנם בבית הכנסת.

הכשרת הילד החריג לתפילה בבית הכנסת

המאפיינים ההתנהגותיים של מתבגרים הלומדים בבתי ספר מיוחדים כוללים רמות שונות של ליקויים בתחומים שונים כמו יכולת קשב וטווח ריכוז קצרים, קושי בדחיית סיפוקים ובריסון עצמי, היפראקטיביות, תפיסת זמן לקויה המתבטאת באיטיות רבה ובהפנמת גבולות בעייתית. מסקירת המיומנויות הנדרשות לתפילה כהלכה בבית הכנסת, עולה שהכנת המתבגר בעל הצרכים המיוחדים להשתתפות במניין הינה משימה מורכבת הדורשת אסטרטגיות חינוכיות ברורות, שיטתיות ובנויות היטב. מעניין לברר אם שתי הגישות החינוכיות שהוזכרו משתקפות בחינוך המתבגר הדתי בעל הצרכים המיוחדים לחיים יהודיים על פי ההלכה בקהילה שבה הוא חי. לדוגמה, על פי הגישה הראשונה, הדוגלת בבניית סביבה דמוית מציאות בתוך בית הספר, יש להכין כל תלמיד על פי יכולותיו האישיות, שלב אחר שלב לתפילה בבית

¹ לדוגמה אצטט את דבריו של אדם ברוך במדורו "יום השישי" במוסף לשבת של עיתון "מעריב" מיום 10/1/2003:

"עיוור וכלבו - מ"א מכובדי, אמנם קיבלתי את מכתבך כבר לפני שנה, אבל לא מצאתי תשובה לשאלתך: 'האם בהיותי עיוור מונחה על ידי כלב, מותר לי להיכנס לבית כנסת עם הכלב?' - והנה השבוע מצאתי את שאלתך בשני קובצי הלכה חשובים. הרב משה פיינשטיין ("אגרות משה") בכל זאת התיר: 'שלא להתבטל מתפילה בציבור'. והרב מרדכי יעקב ברייש ("חלקת יעקב") בכל זאת אוסר: 'כבר ימצא מישהו להוליכו לבית הכנסת'.

כל העולם מסכים: כלב כשלעצמו אין להכניס לבית כנסת. אבל הרב פיינשטיין מתייחס לעיוור כאילו הוא "לבד בעולם", ואז זכותו הפרטית להתפלל בציבור גוברת על איסור הכלב - ואילו הרב ברייש רואה קהילה סביב העיוור ומטיל עליה את ליווי העיוור לבית הכנסת.

ואתה מה תעשה? או שתלמד את הכלב לחכות לך בחוץ, או שתמצא (תשכור) אדם שילוה אותך לבית הכנסת, כי סופו של דבר אחד: כעס שלך ושל המתפללים."

הכנסת. בהתאם לכך, לכל ילד מותאם טקסט תפילה אישי הכולל רק את הברכות שאותן הוא מסוגל לומר. על פי הגישה השנייה, יש לדרוש מהתלמיד להתאים עצמו לדרישות ההתנהגותיות ההולמות השתתפות במניין. זאת עם הדרכה ותמיכה של המחנך תוך כדי תפילה בבית הכנסת ולאחריה בשיעור בכיתה באמצעות דיונים על הקשיים וזרכי התמודדות בהם. לתת לכל ילד סידור רגיל וללמדו להתמצא בסידור על פי סימנים מתאימים ולהימנע מיצירת סידורים מיוחדים. גישה זו טוענת שלא תהיה העברה ספונטנית לתפקוד נאות בבית הכנסת בקהילה ולהתמצאות בסידור רגיל, כשהסידור המיוחד לא יהיה בהישג יד.

דוגמאות משני בתי ספר לילדים בעלי צרכים מיוחדים

בשני בתי ספר לחינוך מיוחד מהזרם הממלכתי דתי בירושלים הוחלט לנהל בתי כנסת שבהם תיערך תפילת שחרית סדירה כל בוקר, ובאחד מהם אף תפילת מנחה, כחלק מהכשרת התלמידים לאורח חיים דתי על פי המסורת. בתכנון התפילות דנו בתכונות המעכבות אדם חריג מלהתפלל במניין, ובמיומנויות הנדרשות להשתלבות בתפילה בציבור. בהתחשב בעובדה שמדובר בתפילה ביום חול נוספה מצוות הנחת תפילין הכוללת יכולת קואורדינציה תנועתית והקפדה על שמירת קדושת התפילין. חשיבה רבה הוקדשה להכנה לקראת ניהול בית הכנסת ולדרך הוראת המיומנויות הנדרשות מאוכלוסיית התלמידים של בית הספר, על מנת שהתפילה תתנהל כראוי. אעבור עתה לתיאור שני בתי הכנסת תוך תיאור אוכלוסיית בית הספר. לאחר מכן אקשר בין שתי הגישות העקרוניות בהכשרת הילד המוגבל לחיי עצמאות שנסקרו לעיל לבין אופן ניהול בתי הכנסת.

בית הכנסת בבית הספר הממ"ד "ניצנים"

נכתב בעקבות ביקור במקום וריאיון עם מנהלת בית הספר, הגב' תמירה שטרן.

בית ספר "ניצנים" קיבל את שמו מד"ר רחמים מלמד-כהן אשר היה מפקח על החינוך המיוחד, כאשר בית הספר נוסד. הוא מיועד לתלמידים בעלי פיגור קל עד בינוני מגיל 6 עד גיל 21 בהתאם לחוק החינוך המיוחד. אוכלוסיית התלמידים מתאפיינת בליקוי בהבנת חומר מופשט וכן בהתנהגות מסתגלת, כלומר בתפקוד חברתי ובהתנהגות המתאימים לרמת הגיל.

בית הכנסת ממוקם בכניסה לבית הספר. גודל האולם כ-54 מ"ר. הוא מחולק לעזרת גברים (כשני שלישי מהאולם) ולעזרת נשים. בבית הכנסת יש כשישים מקומות ישיבה על ספסלי עץ עם משענות המהוות שולחן ליושבים מאחור. הספסלים ערוכים בשני טורים עם מעבר ביניהם. המחיצה הינה וילון הניתן להסטה. היא מורכבת על משענת הספסל האחרון של עזרת הגברים בכל הטורים. צמוד לקיר מלפנים ארון הקודש

ולשמאלו השולחן לקריאה בתורה. הקירות מקושטים בפלקטים עם פסוקים מהמקורות, ותמונות המתארות את לייט אבות מלאכה. בכניסה לבית הכנסת ישנה מבואה ובה ארון המחולק לתאים שבהם שמים התלמידים את תיק התפילין והסידורים האישיים. הצוות החינוכי המוביל של בית הספר "ניצנים" נותן מקום נרחב מאוד לדיונים הנוגעים בטיפול האספקט הדתי של התלמידים. כמו תוכניות כישורי החיים האחרות המתנהלות בבית הספר, שמתחילות בגיל הרך ונמשכות עד לכיתות הבוגרים, כך נערכת תוכנית הכנה לתפילה ולהתנהגות הולמת בבית הכנסת. בכיתה א' המורה מכינה לתלמידים סידור מיוחד הכולל קטעי תפילה קצרים המודפסים באותיות גדולות ומנוקדות בצירוף תמונות רלוונטיות. בהדרגה המורה מוסיפה קטעים לכל תלמיד באופן אישי בהתאם ליכולתו לקרוא. השלב הבא הוא שימוש בסידורים המיועדים לגיל הרך.² בערך בגיל 11 נערכת תפילה מסודרת בכיתות הלימוד. לקראת בר מצווה מוסיפים קטעי תפילה, לומדים דיני תפילה ודיני התנהגות בבית הכנסת, וכן נערכת הכנה להנחת תפילין. בהדרגה מוסיפים לתפילה את תפילת שמונה עשרה. התלמידים בני 13-14 מכל הכיתות מאוחדים למניין בוקר בכיתה אחת כהכנה לתפילה בבית הכנסת. כל תלמיד עובר הכנה אישית ולומד להניח תפילין, עד שיוכל לבצע זאת לבדו או בעזרה מינימלית בהתאם לקצב שלו. תלמיד מצטרף לבית הכנסת לאחר גיל בר מצווה, כאשר הוא מוכן לכך, לדעת הצוות החינוכי. יש המצטרפים רק בגיל 15.

בית הכנסת מתנהל לפי כל הדינים וההלכות על פי נוסח ספרד. המניין מורכב מתלמידים וממורים משגיחים המתפקדים גם כנבאים וכסייעות. נוסח התפילה ספרדי, אך התפילין של כל אחד לפי הנהוג בביתו. התפילה נמשכת כארבעים דקות. תלמידים שיודעים לקרוא משמשים כחזנים. כל קטע מוקרא על ידי תלמיד אחר באופן קבוע במשך שנה אחת. גם בתפילת העמידה כל תלמיד קורא ברכה אחת. התלמידים האחרים עוקבים עם סימניות. תלמידים שאינם יודעים לקרוא אומרים בקול רם את הקטעים שניתן ללמוד בעל פה. קדושה כולם אומרים ביחד. בימי שני וחמישי מתקיימת קריאה בתורה בניהול מורה, כולל טקס הוצאת ספר התורה והכנסתו. אחד המורים קורא בתורה מספר תורה כשר. ברכת כהנים מתקיימת כשמתאפשר.

כאשר תלמיד מגיע לגיל בר מצווה, הוא עולה לתורה באירוע חגיגי ומרגש ביותר ביום שני או חמישי בהשתתפות ההורים, צוות המורים והעובדים ותלמידי בית הספר. בראש חודש מתנהלת תפילה חגיגית ואומרים הלל בשירה. תלמידים בשנת אבל אומרים קדיש.

נראה שבית הספר "ניצנים" דוגל בגישה האומרת שיש להביא את התפילה אל הילד ולהתאים אותה ליכולתו. הצוות מאמין שכל עוד התלמיד אינו בשל לכך, מבחינה התנהגותית ומבחינת מיומנויות יסוד של קריאה בספר, אין לאפשר לו להתפלל בבית

2 כמו למשל הסידור שלי - קטעי תפילה נבחרים לגיל הרך, הוצאת מאור קדומים, 1985.

הכנסת. עד שהוא מוכן, תיערך הדמיה של סידור ואחר כך של תפילה במניין בתוך הכיתה. התפילה במניין מותאמת אף היא לצורכי התלמידים תוך שאיפה עד כמה שאפשר להידמות לבית כנסת רגיל.

בית הכנסת בבית הספר "נעורים"

נכתב בעקבות ביקור במקום וריאיון עם הרב שמעון כהן האחראי על בית הכנסת. בית הספר "נעורים" מיועד לתלמידים בעלי צרכים מיוחדים הסובלים מליקויי למידה נרחבים המתבטאים בכל תחומי התפקוד: הקוגניטיביים, ההתנהגותיים והחברתיים. לומדים בו מכיתה ז', כלומר בערך מגיל 12 ועד גיל 21. רמת החשיבה והשפה שלהם מאפשרת תפקוד עצמאי תקין בחיי יומיום.

בית הספר שוכן בבית ערבי גדול שהוסב לצורכי בית הספר. בית הכנסת ממוקם בכניסה הקדמית של הבניין, בחדר ששטחו כ-80 מ"ר.

בשל שטחו המצומצם מתפללים בו בנים בלבד. את הכיסאות המחוברים ליחידות שולחן עם ארונית, בדומה לריהוט רגיל בבתי הכנסת בנו התלמידים בשיעורי נגרות. המקום צפוף מאוד, והישיבה מסודרת במרכז לכיוון ארון הקודש ומשני צידי השולחן. על הקירות תלויות יצירות בנושאים מסיפורי תורה ופסוקים מן המקורות. על הקיר ליד ארון הקודש תלוי פלקט גדול שעליו כתובה הקדושה, ועל הקיר המאונך לו נמצא ארון מדפים לסידורים.

מידי יום מתקיימות בבית הכנסת תפילת שחרית ותפילת מנחה.

כל תלמידי בית הספר מתפללים בבית הכנסת בסידורים רגילים כמנהג ספרד. בתפילה משתתפים שלושה מורים ושלוש סיעות בתורנות. מידי בוקר מתפללים את התפילה הרגילה ברובה, על פי החלטת רב בית הספר. לאמירת קטעי התפילה הנבחרים שלפני "ברכו" נבחר חזן לפני גיל בר מצווה. משם והלאה נאמרת התפילה כולה ללא דילוגים על ידי חזן אחרי גיל בר מצווה. כל התלמידים אומרים את התפילה בקול רם כמנהג ספרד. את הפסוקים בתפילה שרים, על מנת שהתפילה תופנם. תלמידים שנבחרו מתפקדים כגבאי בית הכנסת, והם אחראים על בחירת החזנים ועל חלוקת העולים לתורה בימי שני וחמישי. כמו כן מתנהלת בין התלמידים תורנות של הקראת ברכת כוהנים. ישנם ארבעה כוהנים, והלוויים נוטלים את ידיהם לפי הצורך.

כל יום אחרי התפילה נלמדת הלכה יומית בנושא הלכות תפילה. בימי רביעי מתקיימים לימודי בית מדרש בחברותא. יומיים בשבוע לאחר הלימודים מתנהל בית מדרש בבית הכנסת. התלמידים משתתפים בו ביוזמתם ללא חיוב.

לקראת טקס בר המצווה נערכת הדרכה פרטנית על ידי הרב בדיני הנחת תפילין, על פי חוברת המיוחדת לכך. בטקס העלייה לתורה משתתפות המשפחות בהילולה גדולה.

נראה שבית הספר "נעורים" דוגל בגישה של הבאת התלמיד בעל הצרכים המיוחדים אל התפילה, כפי שהיא מתנהלת בכל בית כנסת, ובכך להרגילו לנורמות של הקהילה

שבה הוא חי. כל הבנים בבית הספר מתפללים במניין פעמיים ביום. אלו שמתקשים, מקבלים העשרה אישית מהרב, אך ממשיכים להגיע לתפילה. אין הכנה לתפילה כחלק מתוכנית הלימודים הבית ספרית. התפילה נאמרת בקול רם עם קטעי שירה רבים, על מנת שכל אחד יוכל להשתתף בה.

התלמידים לומדים לקבל אחריות בניהול תורנות החזנים והעליות לתורה. ההנחה היא שהם ילמדו איפוק, התחשבות בזולת, והתנהגות מכבדת תוך כדי השתתפותם במניין. המורים מסייעים להם בהתערבותם בנעשה, כאשר תלמיד אינו מצוייט לכללי התפילה. כלומר הלמידה נערכת בתוך המציאות, ועל התלמיד לשאוף לכך שיהיה מסוגל לתפקד בה. בית הכנסת מהווה נדבך משמעותי ביותר בתוך בית הספר, והתלמידים מגיעים אליו בשמחה ואף משתתפים בשיעורים שאינם מחוייבים בהם. הם רואים בו מעין הוכחה להיותם מסוגלים לנהל חיי קהילה דתיים, כפי שהם רואים במשפחתם.

השוואת הגישות בשני בתי הספר

השוואת מאפייני החינוך לתפילה של היחיד ושל ניהול המניין בבית הכנסת בין שני בתי הספר עשויה להדגיש את הגישות החינוכיות השונות המנחות את עבודת הצוות החינוכי.

בבית הספר "ניצנים" לומדים מתבגרים הסובלים מתפקודים קוגניטיביים כמו הבנה וחשיבה מופשטת נמוכים מאוד, וכן בקשיים בהתנהגות חברתית ההולמת את גילם. כל תלמיד עובר הכנה אישית לתפילה ומצטרף למניין בבית הכנסת לאחר גיל בר המצווה, רק כאשר הצוות החינוכי בטוח שהוא מוכן לכך. מוכנות פירושה יכולת לעמוד בדרישות הבסיסיות של קריאת טקסט תפילה ובכללי ההתנהגות בבית הכנסת. ישנם המצטרפים למניין בגיל חמש עשרה. בשעת התפילה כל תלמיד אומר בקול רם את אותו קטע שלמד מידי יום במשך שנה. המורים מארגנים את כל סדרי התפילה ומשגיחים על מהלכה. נראה שהסביבה מובנית בהתאם לצורכי התלמידים, למניעת תסכולים שעשויים לנבוע מאי הבנת הנאמר ואי יכולת להשתלב בנעשה ומכאן לירידת המוטיבציה להתמודדות עם המשימה.

מנהלת בית הספר ציינה בראיון שהצוות החינוכי משקיע מאמצים רבים על מנת שאוכלוסיה זו, שעד לפני זמן לא רב נדחתה מתפילה בבית הכנסת מסיבות הלכתיות כמו אי יכולת להתפלל כראוי מתוך הבנה וכוונה תתקבל באופן מלא על ידי קהילתם. בית הספר לקח זאת על עצמו ושחרר את ההורים מעול זה, מאחר שהתברר שההורים אינם לוקחים את ילדיהם עימם לתפילה מחשש שיביישו אותם בהתנהגותם ויידחו על ידי המתפללים. מסיבות אלו, לא ניתן לעקוב אחר הילדים במסגרת המשפחה ולבדוק אם הם הולכים עם משפחתם לבית הכנסת בקהילה.

אספקט נוסף שעלה בראיון הוא "שהתפילה הינה חוויה מרגשת חיובית ופתיח נעים, אוסף ומארגן ליום נוסף בחיי התלמידים". התפילה היא מצד אחד אמצעי מכין להכנה

לכניסה לחיים בוגרים אך מצד אחר גם מטרה בפני עצמה. לדוגמה, ניהול טקס עלייה לתורה וקבלת פנים הנערכים בבית הספר. אלמלא קיומם בבית הספר, לא היו מתקיימים כלל. לתלמיד ניתנת הזדמנות לחוות סיטואציה מעשירה ומצמיחה שבה הוא נמצא במרכז השמחה המשפחתית, שלא יחווה כמוה שנית במהלך חייו.

בבית הספר "נעורים" לומדים, כאמור, מתבגרים בעלי לקויי למידה רחבי טווח המתבטאים בתפקוד נמוך לגילם בתחומי מיומנויות הלמידה (קריאה כתיבה וחשבון) ההתנהגות האישית והחברתית. רמת החשיבה המופשטת וההבנה נמוכות עקב הלקות. יש להם קשיים בהשתלבות בחברה ובהתמצאות בסיטואציות מורכבות. טווחי קשב וריכוז קצרים מאוד, היפראקטיביות, קושי בדחיית סיפוקים ובריסון עצמי. ליווי על ידי תמיכה והדרכה משפר מאוד את תפקודם החברתי.

כל הבנים בבית הספר משתתפים בתפילה בבית הכנסת פעמיים ביום ופעמיים בשבוע בלימודי בית מדרש. הסידורים רגילים והתלמידים מתפללים את מרבית התפילה הרגילה לפי נוסח ספרד. התלמידים משמשים כגבאים, הם אחראים לניהול תקין של התפילה, לבחירת חזנים ולהזמנת העולים לתורה. בראיון עם רב בית הכנסת, הוא ציין שהתלמידים עצמם בנו את הריהוט, פעילות שהעלתה את תחושת המעורבות "שבית הכנסת שלהם". שישה אנשי צוות תורניים נוכחים בתפילות והם תומכים ומתערבים רק כשתלמיד לא מציית לכללים ולפניות הגבאי התורן. אירוע כזה יגורר בעקבותיו דיון קבוצתי למניעת הישנות התופעה.

הרב ציין שכאשר תלמיד מגיע לגיל בר מצווה, טקס העלייה לתורה נערך בבית הספר אך בדרך כלל נערכת קבלת פנים רגילה באולם, והתלמידים מוזמנים.

נראה שהגישה של דרישה תומכת מהתלמידים לתפקד בתפילה תקנית רגילה מתאימה לאוכלוסיית התלמידים. הפעלתם המוצלחת בתפקידים אחראיים בניהול המניין משפיעה לטובה על הדימוי העצמי ועל תחושת המסוגלות שלהם. בראיון התברר שהיה בעבר ניסיון להשתלב בתפילה בבית ספר רגיל אך המקום הבלתי מוכר, ריבוי התלמידים בבית הכנסת וקצב התפילה המהיר ביותר על התלמידים בעלי הצרכים המיוחדים, והשילוב הופסק. התרחשות זו העלתה את הרעיון לנהל בית כנסת בתוך בית הספר. התלמידים שמשפחתם דתית מדווחים בגאווה שהם הולכים בשבתות לתפילה במניין. עוד נראה כי הגישה החינוכית העקרונית המנחה בבית הספר "נוצנים" את החינוך לתפילה בבית הכנסת הינה הגישה הראשונה, הדוגלת בהבניית הסביבה במידה מקסימלית עבור הלומד בעל הצרכים המיוחדים, והיא אכן הולמת את צורכי אוכלוסיית התלמידים הספציפית.

לסיכום, הדגמנו שתי מסגרות הדואגות לחינוכו של הילד מהחינוך המיוחד לתפילה ולקיום מצוות. בשתיהן מתחנך הילד תחילה בנפרד - בבית הכנסת במסגרת בית הספר

המיוחד, אך השיטה שונה בכל מסגרת. באחת מתאימים לו את חומרי הלמידה כמו סידורים וסדרי התפילה. בשנייה משתדלים לשמור על מסגרת דומה ככל האפשר לזו שיפגוש בהיותו בתוך הקהילה שמחוץ לבית הספר. איזו מהן תתרום יותר להשתלבותו בבית הכנסת בקהילה? ייתכן שהדבר תלוי בדרגת הליקוי וייתכן שהוא תלוי בגורמים חברתיים אחרים. מאמר זה סקר רק את הכשרתו. מידת ההשתלבות בקהילה דורשת, כמובן, מחקר נוסף.

ביבליוגרפיה

- מלמד-כהן, ר' (1996), **הילד החריג והחינוך המיוחד על פי מקורות ביהדות**, ירושלים.
- רייטר, ש' (1999), "איכות חייו של הילד בעל הצרכים המיוחדים לאור הרחבת עקרון הנורמליזציה", בתוך: **סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום**, 17 (2), עמ' 61-69.
- רייטר, ש' (2003), "הסביבה הלימודית כאתגר להתפתחות", בתוך: **סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום**, 18 (1), עמ' 87-93.